

ENVIRONMENTÁLNE HODNOTY V HODNOTOVÝCH SYSTÉMOCH

EVA SMOLKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SMOLKOVÁ, E.: Environmental Values in Value Systems
FILOZOFIA 58, 2003, No 7, p. 471

Recently the problematic of values and value orientations became one of the most frequently addressed. Social changes are directly and also indirectly related to values and the latter seem to be directly implied by the cultural and social changes connected with changing value orientations and thus also the changing norms. The changes concern the target values, as well as particular ones and make both the affirmation of existing values system and the rise of the system social changes possible. These can be - and most often also are - thought as a part of the learning process and change. Integral to these changes are also processes concerning the rise and acceptance of the environmental value orientations and value structures. The need of the acceptance of the environmental values led to reconsideration of the incorporation of the new arising values into existing value systems.

Problematika hodnôt a hodnotových orientácií je v posledných rokoch jednou z najfrekvencovanejších tém filozofického výskumu. Zmeny, ktoré sa udejú v spoločnosti, sa bezprostredne i sprostredkovane týkajú procesov, ktoré súvisia s hodnotami a tie akoby sa priamo odvodzovali z kultúrnych a spoločenských zmien, ktoré súvisia so zmenami hodnotových orientácií a následne aj noriem. Zmeny sa týkajú tak cieľových, ako aj parciálnych hodnôt a umožňujú buď potvrdzovanie sa jestvujúcich hodnotových systémov, alebo vznik systémových spoločenských zmien, ktoré môžu byť, a väčšinou aj sú, chápané ako súčasť procesu učenia sa a zmeny.¹ Integrovanou súčasťou spomínaných zmien sú aj procesy, ktoré súvisia s vynáraním sa a procesom akceptácie environmentálnych hodnotových orientácií a hodnotových štruktúr. Potreba akceptácie environmentálnych hodnôt vyvolala záujem filozofickej obce o problematiku hodnôt a viedla k uvažovaniu o možnosti etablovania sa novo sa vytvárajúcich hodnôt do už jestvujúcich hodnotových systémov.

Vzhľadom na to, že všetky procesy, ktoré sa týkajú cieľových i parciálnych hodnôt a z nich vyplývajúcich hodnotových orientácií a normatívnych predstáv, ktoré v spoločnosti hľadajú vlastný akceptačný rámec, nie je možné načrtnúť v rámci jednej filozofickej úvahy, táto práca sa venuje špecificky problematike environmentálnych hodnôt a procesu ich postupného etablovania sa v jestvujúcich hodnotových systémoch. Proces postupnej akceptácie environmentálnych hodnôt prebieha buď v rámci existujúcich systémov, alebo - ak sa hodnoty pokladajú za cieľové, a teda nie je možný proces ich

¹ Habermas v tomto kontexte hovorí o možnosti chápať zmenu cieľov aj ako proces učenia sa a zmeny aj ako proces rozpadu a zrútenia sa systému. V kontexte tejto štúdie však ide o proces etablovania sa environmentálnych hodnôt do jestvujúcich systémov, preto druhú časť tejto myšlienky vzhľadom na kontext článku nie je potrebné analyzovať (podľa [4], 12).

začlenenia do už jestvujúcich systémov -, alebo v rámci systémov nových, v ktorých sú environmentálne hodnoty koncipované ako cieľové s tomu zodpovedajúcou normatívnosťou.² V oboch spomínaných prístupoch však rezonuje potreba vytvárania takého typu hodnotových orientácií a noriem, ktoré by vyjadrovali existenčnú hodnotu prírody ako život podmieňujúceho systému aj hodnotu iných systémov, procesov i jednotlivín.

Otázka tvorby environmentálnych hodnôt je geneticky jednou z najmladších filozofických tém, filozofická verejnosť sa ňou začala intenzívne zaoberať až v druhej polovici 20. storočia. Problematika hodnôt, hodnotových orientácií a noriem sa dotkla v najvýraznejšej miere axiologického a etického skúmania. No napriek tomu, že otázky týkajúce sa hodnôt sú v zásade axiologické, mnohé problémy sa začali riešiť predovšetkým etickými metódami a prostriedkami, čo znamená, že sa prioritne uchopovali otázky morálnej akceptácie životného prostredia. Koncom minulého storočia sa environmentálna etika stala najvplyvnejšou etickou disciplínou. Pre environmentálnu filozofiu sa akoby najprirodzenejším východiskom javila byť filozofia života ([12]; [5]; [8] a i.), ktorá predovšetkým na základe empirických východísk formulovala a riešila problematiku zhodnocovania environmentu. Zo základnej metodologickej orientácie vyplynula aj špecifický spôsob presadzovania environmentálnych hodnôt, u ktorých sa predpokladalo individuálne emocionálne a intuitívne chápanie ich významu i zmyslu. V rámci tejto filozofickej orientácie sa axiologická noetika nielen nepovažovala za potrebnú, ale ani sa ňou v tomto kontexte nebolo potrebné zaoberať. Environmentálna etika v úsilí špecifikovať obsah výrazov morálny a dobrý vo vzťahu človek (spoločnosť) a environment sa pokúsila načrtnúť podobu - presnejšie podoby - morálneho uchopovania životného prostredia a správania sa voči nemu. Problematika environmentálnych hodnotových orientácií, hodnôt a noriem zostala tak okrajovou témou.

Environmentálne hodnoty, napriek tomu, čo sme práve konštatovali, patria neodmysliteľne ku kultúrnemu profilu moderného človeka. Kde a na základe čoho sa vytvorili a etablovali v hodnotových systémoch, aký je ich axiologický základ, ako a čo hodnotíme ako environmentálne a čo nie, aký vzťah je medzi environmentálnymi a humánnymi hodnotami, to sú otázky, na ktoré je veľmi problematické hľadať, ale i dávať jednoznačné odpovede. Parciálnym cieľom tejto štúdie je preto uviesť a zdôvodniť potrebu predovšetkým axiologicky, nielen eticky, pristúpiť k otázke povahy a tvorby environmentálnych hodnôt a načrtnúť ich fungovanie v kontexte s inými hodnotami v jestvujúcich systémoch.

Otázka hodnotových orientácií, hodnotových súdov, vzniku a tvorby hodnôt a hodnotových noriem je ťažiskovou axiologickou problematikou. Filozofia však aj napriek tomu, že spomínaná problematika je stará ako filozofické skúmanie samo, sa zaoberala vo väčšej miere než problematikou tvorby hodnôt procesom zdôvodňovania zásad správnych či nesprávnych hodnotiacich postojov. Pokiaľ axiológia pracovala len s apriórne danými hodnotovými kritériami a normami, problém pôvodu a tvorby hodnôt sa pokladal prakticky za zodpovedaný, a teda nebol problematický. Axiologické skúmanie sa sústreďovalo najmä na rozpoznávanie hodnotiacich postojov a následne aj na hodnotové súdy. Hodnota nebola a ani nemohla byť vnímaná, ba ani interpretovaná ako

² Zmeny, ktoré sa označujú ako cieľové, vplyvajú na stabilitu či nestabilitu systémov.

predmet či výsledok poznávacieho procesu. Chápanie axiológie ako všeobecnej teórie hodnotenia a hodnôt súvisí preto až s vynorením sa nových zorných uhlov nazerania na hodnoty a hodnotové súdy, rozlíšením kognitívnych funkcií a špecifikáciou hodnotiacich možností (Descartes), ako aj skúmaním hodnotových ľudských postojov z utilitaristického hľadiska (Spinoza). Teóriu hodnôt však v najvýznamnejšej miere ovplyvnila a ovplyvňuje i dnes Lockova koncepcia primárnych a sekundárnych kvalít. Zhrnutie prínosu novovekej filozofie do axiologickej problematiky obsahuje Városov *Úvod do axiológie* ([19], 42). V ňom Városov upozorňuje hlavne na Kantov prínos k teórii hodnôt - oddiferencovanie hodnotiacej schopnosti od schopnosti poznávacej. Ten práve klasik slovenskej axiológie pokladá za počiatok procesu osamostatňovania sa axiológie ako samostatnej filozofickej disciplíny, ten je potrebný práve pri uvažovaní o environmentálnych hodnotách.

Novovekú teóriu hodnôt však okrem mnohých filozofických prác a postojov vo výraznej miere ovplyvnila novoveká ekonomická teória, ktorá na základe ekonomických utilitaristických kritérií vyšpecifikovala nazeranie na hodnotu ako ekonomickú kategóriu a ovplyvnila tak okrem filozofického videnia hodnôt aj teóriu vytvárania hodnotových kritérií a v konečnom dôsledku i spoločenské nazeranie na hodnoty. Z ekonomickej teórie, presnejšie z ekonomickej praxe, pochádza aj stotožnenie hodnoty s cenou, ktoré je pre súčasnú environmentalnú filozofiu jedným z jej kľúčových problémov. Podľa mnohých environmentalistov jednou z príčin postupného znehodnocovania prírody, presnejšie životného prostredia, je nemožnosť vyjadriť či stanoviť ich cenu. Podľa ekonomickeho kľúča totiž to, čo nemohlo byť vyjadrené cenou, nemohlo byť ani hodnotou. Krása krajiny, čisté ovzdušie a životné prostredie, rozmanitosť či biodiverzita ekosystémov nikdy nevstupovali v histórii ako kritériá, priamo ani nepriamo, do ekonomických procesov, a teda nebolo možné identifikovať ich na základe jestvujúceho "hodnotového" kľúča. Životné prostredie napriek tomu nebolo považované za čosi nehodnotné, len jeho hodnota nebola vyjadriteľná cenou. Nejestvovala ani potreba hodnotovej orientácie reflektujúcej hodnotu životného prostredia. Tá sa vynorila až so sformulovaním sa základných princípov environmentalistiky, environmentálnej filozofie a etiky, ktoré poukázali na potrebu zmeny jestvujúceho procesu hodnotenia a zakomponovania doň aj iné než len ekonomické kritériá.

"Problém hodnotenia a hodnôt ako predmet axiológie má špecifickú povahu, pretože zahŕňa jednak psychofyzické determinanty a prejavy na strane subjektu, ale zároveň aj objektívne procesy a javy mimosubjektivej reality." ([19], 110) Pojem hodnota je jedným z tých filozofických pojmov, ktorého obsah každý, kto sa zaoberá otázkou tvorby a fungovania hodnôt, chápe inak. Väčšinou sa pojem hodnota používa ako pojem, ktorý nemá a nemusí mať presne vymedzený obsah a rozsah, a je teda čímsi, čo sa najskôr dá prirovnať k "súhrnnému pojmu" ([1], 1), alebo sa vyjadruje tvrdením, že ide o pojem, ktorý má subjekt-objektovú povahu. Naším východiskom uvažovania o hodnotách je Városova definícia hodnoty ako "kvality funkcie", ktorá je "meraná (zisťovaná) adekvátnou normou" ([17], 224). Aj napriek tomu, že Városov sa environmentálnymi hodnotami v kontexte svojich úvah nezaoberal a uvažovanie o hodnotách spájal vo väčšej miere s predstavou určitej jedinečnosti (predovšetkým vo vzťahu k umeleckému dielu), je táto definícia jednou z tých, ktoré sa vyhlí jednostrannosti,

a ako pracovná definícia je platná aj vo vzťahu k environmentálnym hodnotám. Váross v rámci svojej práce akceptoval, že nie vždy to, čo hodnotíme, závisí od noriem, presnejšie určitých noriem. Vytvoril tak priestor pre ich kreovanie, a to na základe poznávacieho procesu, čo je a aj bola kľúčová cesta (nie je jedinou) pre procesy tvorby environmentálnych hodnôt a hodnotových kritérií. V tom je Váross jedinečný a originálny. Preto jeho definícia hodnoty má platnosť aj vo vzťahoch k problematike tvorby environmentálnych hodnôt.

O postavení hodnôt a ich akceptácii, ako aj o procesoch vzniku hodnotových orientácií a presadzovania sa hodnotových noriem si však akoby nárokovala rozhodovať etika. V tomto kontexte sa stretávame s predstavami o kompetencii hodnotovej etiky. Etika je totiž tou filozofickou disciplínou, ktorá v rámci uvažovania o dobre a zle kategorizuje a začleňuje hodnotové orientácie a hodnoty do systému, prisudzuje im moralitu či amoralitu a zdôvodňuje nepotrebnosť či potrebu morálnej zmeny ([9], 695). Etika, presnejšie všetky druhy a typy etik v rôznych historických kontextoch, rozhodujú o kritériách morálnych súdov, teda o praktickom zdôvodňovaní morálnych noriem, ako aj o akceptácii jedinečných hodnôt, ktoré predstavujú napríklad umelecké diela. Etika posudzuje, najčastejšie v rámci procesov špecifikácie spoločenského dobra a zla, hodnoty i hodnotové procesy, ale i aktuálne zmeny, ktoré ovplyvňujú či menia jestvujúce hodnotové štruktúry a hodnotové systémy. Hodnotenie hodnôt sa však akoby deje na pomedzí axiológie a etiky. Pritom samotný proces hodnotenia má svoje nezameniteľné špecifiká, tie podmieňujú spomínané psychofyzické determinanty a prejavy na strane subjektu v rovnakej miere ako objektívne procesy a javy mimosubjektivej reality. Problematika hodnôt je v zásade subjekt-objektová, hodnota však môže byť výsledkom subjekt-objektových vzťahov, ale i jestvovať mimo týchto vzťahov, napríklad ak sa hodnota prisudzuje objektu iba ideálne (pozri [19], 70 - 71). V takom prípade je hodnota len niečím, čo je projektované do reality. Etické kritériá sa preto javia byť ako nedostatočné a etika vedou, ktorá vyžaduje nový rozmer a nové kritériá rozhodovacieho procesu. Práve preto sa v poslednom období vynárajú úvahy o kompetencii hodnotovej etiky alebo etiky hodnotenia.

Hodnotu pre človeka môže predstavovať prakticky čokoľvek. Predstava, že určitá vec, znak či predstava je nositeľom tej istej hodnoty pre všetkých a hodnota toho konkrétneho znaku či predstavy bude tá istá pre všetkých, teda akceptovaná "všetkými rovnako", je a aj v histórii bola vždy iluzórna. Napriek tomu sa práve takéto predstavy presadzujú v súvislosti s potrebou stanovenia nielen environmentálnych hodnôt, ale aj noriem. Tento proces je úzko spojený so snahou pomenovať kritériá hodnotenia a stanoviť konkrétne normy a presadzovať ich určitými spôsobmi. Navrhované postupy, aj keď samozrejme nie sú úplne totožné s historickými, sú charakteristické skôr pre hodnoty dogmatickej povahy alebo pre právne normy než pre normy etické. Ani hodnota však nevzniká svojvoľne a jej funkcia nemusí byť pre každého tá istá, inými slovami, každý môže oceňovať inú funkciu hodnoty, pretože každý si ju inak uvedomuje. Hodnoty totiž nie sú totožné s vlastnosťami svojich nositeľov a sú nesmierne diferencované, teda je problematické hovoriť o jednotnom oceňovaní ich funkcie. Hodnotové orientácie a hodnoty nevznikajú svojvoľne, vynárajú sa ako individuálna i spoločenská potreba. Na základe posudzovania hodnotových orientácií, súhlasu či nesúhlasu s nimi sa formujú

názorové kritériá, individuálne i spoločenské stanoviská voči určitým názorom a orientáciám, ktoré sú výrazom hodnotiacich stanovísk. Postupne sa tvorí a formuluje aj kritérium normy ako morálny príkaz. Potreba akceptácie určitej normy by mala potom byť, a v optimálnom prípade aj je, vnútornou potrebou a ako taká môže dokonca prerásť do hodnotového imperatívu.

Problematika tvorby a etablovania sa nových hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov, teda proces tvorby nových hodnôt a hodnotových štruktúr, nie je v histórii nová. Axiológia však k nej pristupuje ako k jedinečnej problematike. Každá historická situácia, v ktorej dochádza k vytváraniu nových hodnôt a hodnotových systémov, je jedinečná, je historicky podmienená určitými konkrétnymi skutočnosťami, procesmi, citovými podnetmi, empirickou skúsenosťou a poznatkami. Ak teda ide o problematiku tvorby a akceptácie environmentálnych hodnôt v rámci axiologického skúmania, je potrebné si uvedomiť, že je možné sa s hodnotami podobného typu, ako sú environmentálne, stretnúť (obsahuje ich napríklad budhistická kultúra ale vedľa nej i mnohé iné), avšak v iných historických súvislostiach a v inom kontexte. Environmentálne hodnoty teda nie sú ničím úplne novým, jestvovali a mali svoj význam v jestvujúcich hodnotových systémoch, no nazeralo sa na ne z iného zorného uhla a iný bol aj proces ich presadzovania. Nový je teda typ procesu, formy a metódy, ktoré sa na zhodnocovanie environmentu v súčasnosti využívajú, ako aj kontext, v rámci ktorého sa tieto hodnotové orientácie a aj hodnoty presadzujú v spoločnosti.

Uvedomeľý proces tvorby environmentálnych hodnôt ovplyvnila v najväčšej miere povaha environmentálneho problému ako globálneho problému ľudstva. V najväčšej miere ho ovplyvnili racionálne poznatky o environmente, teda tie aspekty problematiky, ktoré poukázali na existenčný význam životného prostredia a na prírodu ako nezastupiteľný systém, ktorého stabilitu je možné ireverzibilnými procesmi zásadne ovplyvniť. Táto situácia je v axiológii jedinečná, pretože proces tvorby environmentálnych hodnôt nezodpovedá žiadnej zo známych modelových situácií, ktoré história vo vzťahu k tvorbe hodnôt pozná. Problém hodnotových orientácií a tvorby hodnôt je jeden problém, otázka akceptácie takto vznikajúcich a formujúcich sa environmentálnych hodnôt iný. Je potrebné si uvedomiť, že väčšina teoretikov presadzuje akceptáciu environmentálnych hodnôt v rámci jestvujúcich hodnotových systémov ([5], 65 a n.), a teda problematiku rieši v rámci procesov rozširovania sa teoretického rámca o humánnych hodnotách. Aj napriek tomu, že v rámci takýchto úvah jestvuje jasná preferencia uchovania jestvujúceho hodnotového rámca, nie je možné predpokladať, že otázka etablovania sa nových hodnôt do jestvujúceho hodnotového systému tento nijako neovplyvní a nenastane proces overovania platnosti už jestvujúcich hodnotových súdov. Spomínané procesy spolu bezprostredne súvisia, a teda problematika nového zorného uhla nazerania na jestvujúce hodnoty a hodnotové súdy, na správnosť či nesprávnosť tradičných hodnotových orientácií a noriem bez ohľadu na to, akú majú povahu, patrí k etablovaniu sa nových hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov. Súvislosť s procesom vytvárania sa nových hodnôt a hodnotových štruktúr, ale najmä s otázkami významu a zmyslu takého typu hodnôt je teda evidentná. V jeho rámci sa rieši zároveň problém potrebnosti či nepotrebnosti tradičných hodnotových orientácií a noriem a ten zasahuje do širšieho kontextu predstáv o kultúre, jej tradičnej a súčasnej podobe

a formách. Aj keď problém sa zvyčajne špecifikuje vo vzťahu k jednotlivcovi a jeho hodnotovým orientáciami a súdom, súvisí nielen s individuálnymi hodnotovými orientáciami, ale aj s predstavami o ich význame a vplyve na spoločnosť a následne, keďže v konečnom dôsledku ide o globálnu otázku, na celé ľudstvo.

Otázka začlenenia nových hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov je v zásade odlišná od problematiky vytvárania nových hodnotových a následne aj etických systémov. Environmentálna filozofia sa pokúsila o obidve tieto cesty³. Vzhľadom na viac než 50-ročnú existenciu procesu tvorby environmentálnych hodnôt je možné dnes konštatovať, že cesta etablovania sa environmentálnych hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov mala v spoločenskom rámci výraznejšiu a trvalejšiu odozvu. Mierou tejto odozvy sa nebudeme bližšie zaoberať, napriek tomu je potrebné zmieniť sa o nej. Etickú normu je možné považovať za minimum normy právnej a proces etablovania sa environmentálnych hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov je možné posudzovať na základe jeho premietania sa do noriem právnych. Takéto normy dnes obsahuje väčšina právnych systémov vo svete.

Otázka vzniku a fungovania environmentálnych hodnôt, ako sme už naznačili, nie je len otázkou procesu tvorby environmentálnych hodnôt, zahŕňa aj potrebu prehodnocovania jestvujúcich hodnotových systémov, súvisí teda so zmenou jestvujúcich systémov, procesmi zhodnocovania a hodnotenia. Ako tento proces prebieha vo vzťahu k tvorbe a fungovaniu environmentálnych hodnôt v spoločnosti, je veľmi zložitá otázka. Väčšina teoretikov sa problematikou tvorby hodnôt a hodnotových noriem vôbec nezaobrá, nepredpokladajú totiž, že o environmentálnych hodnotách je potrebné hovoriť v inom než etickom či právnom kontexte. Hodnota environmentu je podľa nich hodnotou existenčnou a tým je nevyhnutnosť jej akceptácie daná, preto sa má stať pre spoločnosť apriórnym princípom fungujúcim ako morálny imperatív. Tým sa zdôvodňovanie fakticky končí. Predpoklad, že hodnota prírody bude uznaná spoločnosťou ako celkom, je však tak vo vzťahu k humánnym, ako aj environmentálnym hodnotám iluzórny. Apriórna akceptácia hodnoty životného prostredia v prostredí, v ktorom si hodnotové orientácie a hodnoty navzájom konkurujú, je viac než problematickým predpokladom. Hodnota environmentu sa stáva v prostredí hodnotového pluralizmu ([13], 135) porovnateľnou hodnotou s inými hodnotami a deje sa to bez ohľadu na to, či tá ktorá hodnota má alebo nemá existenčný význam. Hodnotové orientácie a hodnoty sa v súčasnosti musia presadzovať postupne a na základe rovnakých procesov ako tie hodnotové orientácie a hodnoty, ktoré existenčný význam nemajú. Z toho vyplýva, že existenčná hodnota, pokiaľ jej existenčný význam nie je zjavný, sa musí ako taký presadiť a stať sa primárnou hodnotou.

Súčasný hodnotový systém totiž, ako načrtoľ už M. Városov, vznikol ako výsledok myšlienkových procesov 18. a 19. storočia na základe prehodnocovania a pochybovania o absolútnych hodnotách ([19], 110). Predpoklad, že environmentálne hodnoty budú fungovať ako hodnoty absolútne v systémoch, ktoré vznikli ako dôsledok pochybnosti o tomto type hodnôt, sa zdá byť nielen v zásade problematický, ale priam nereálny.

³ Prvou kráča súčasné kresťanské myslenie, ktoré sa pokúša environmentálne hodnoty pretransformovať do kresťanských predstáv o humanite a humánnosti, druhú zavádzajú predstavitelia deep ecology.

Proces hodnotenia môže byť dôsledkom hodnotiacich procesov, ktoré buď vznikajú na základe citových podnetov - vtedy môže byť hodnotenie psychologickým problémom a psychologickou funkciou. Ak však hodnota má vzniknúť ako dôsledok či výsledok poznávacieho procesu, vytvára sa priestor pre splývanie noetiky a axiológie, "hodnota sa stáva faktom a adekvátne poznanie hodnoty pravdou" ([19], 111). Proces hodnotenia environmentu má obidve spomínané črty, hodnota životného prostredia plní obidve spomínané funkcie. Prvotné procesy, ktoré viedli k procesu potreby tvorby environmentálnych hodnôt a ich následnej normatizácii, boli podmienené v prvom rade citovými podnetmi - krásou, jedinečnosťou, harmóniou prírody, teda pocitmi, ktoré vyvoláva príroda, respektíve určité konkrétne prírodné javy - a aj racionálnymi poznatkami o faktoroch stability ekosystémov. V základoch environmentálneho myslenia stál rovnakou mierou racionalizmus ako empirizmus (napríklad [7]; [11] a i.). Väčšina teoretikov environmentálneho myslenia spočiatku stavala na fungovaní morálnych citov vo vzťahu k životnému prostrediu. Takéto city nielenže vznikajú spontánne na základe určitých zážitkov, ale sú aj geneticky podmienené a obsiahnuté v historickej pamäti človeka ([7], 1044).

Emocionálna rovina má nesporne svoju aktuálnu váhu vo vzťahu k tvorbe environmentálnych hodnôt, poznávací kapacita emocionálnych vzťahov človeka k svetu má však aj svoje reálne limity ([14], 115). Citová motivácia vo vzťahu k prírode sa dá len predpokladať, vytvára sa na individuálnej báze spontánne, ale citový podnet nemusí byť dostatočný na vznik potreby hodnotovej orientácie a následne aj uznania hodnoty prírody. Nie je kľúčom k vytváraniu hodnoty normatívneho typu, a teda ani cestou k etablovaniu sa hodnoty environmentu do fungujúceho hodnotového systému. Podobne ako voči iným vzťahom aj vo vzťahu k životnému prostrediu ovplyvňuje tvorbu environmentálnych hodnôt nielen citová motivácia. Aj keď je nesporne potrebná, nemala by byť jedinou a nezastupiteľnou motiváciou pri vzniku environmentálnych hodnotových orientácií. Proces tvorby environmentálnych hodnôt podľa väčšiny autorov vyžaduje racionálny impulz, racionálne uvažovanie a uchopovanie skutočnosti na základe uznania existencnej i iných hodnôt prírody. Na základe racionálnych podnetov a poznatkov vznikajú a formujú sa také hodnotové orientácie, ktoré sa vzťahujú na ľudské i mimoludské bytie a vytvárajú sa predstavy o žiaducej i nežiaducej podobe hodnotových noriem. Environmentálne hodnoty sa totiž vytvárajú a etablujú v situácii diskrepancie medzi predstavami o kvalite života v závislosti od bohatstva alebo miery konzumu a predstavami o životnom optime a životom v súlade s prírodou. Situácia sa komplikuje tým, že do procesu tvorby environmentálnych hodnôt vstupujú aj brzdiace mechanizmy, ktoré tvorbu tohto typu hodnôt nepokladajú za adekvátnu a následne environmentálne hodnoty neakceptujú. Väčšinou sa argumentuje autoritou konvencií, presnejšie konvenčnými hodnotami, do ktorých hodnota environmentu nevstupovala (ak, tak v inom historickom kontexte, čo sme sa už pokúsili načrtnúť), preto nehľadajú dôvod na proces tvorby hodnoty prírody a ich podporu a akceptáciu.

Vytváranie environmentálnych hodnôt na základe racionálnych procesov je postupným, vedomým eliminovaním hodnotovej irelevancie prírody. Znamená to uvedomele sa usilovať o relevanciu hodnoty životného prostredia. V rámci tohto procesu nadobúdajú hodnotu príroda ako celok, prírodné entity a objekty, ale i procesy (akým je

napríklad biodiverzita, stabilita a i.), a to ako hodnoty samy o sebe, hodnoty nezávislé od vedomia človeka a nezávislé⁴ od ekonomického ohodnocovania prírodných entít. Proces je však komplikovaný problémami spojenými s uznaním primárnej hodnoty prírody ako vnútornej hodnoty. Je spojený s vytváraním sa nového typu hodnotovej väzby medzi človekom a prírodou. Táto väzba má inú povahu i podstatu než tá, ktorá jestvovala v predchádzajúcich historických obdobiach. Ruší antropocentrický princíp hodnotenia ako jediný platný a zavádza nový, ktorý síce neeliminuje antropocentrizmus úplne, ale nepovažuje ho za univerzálny princíp. Príroda a prírodné entity bez ohľadu na užitočnosť či neužitočnosť sú v rámci tohto nového procesu univerzálnymi hodnotami a sú zároveň zdrojom hodnôt. Prírodné hodnoty sú kladnými hodnotami a ako také vstupujú do hodnotových súdov. Zároveň sa eliminuje neutrálne hodnotenie prírody, prírodných javov a procesov. Predmet hodnotenia, príroda, obsahuje v sebe hodnotu, ktorá je hodnotou samou osebe a je zároveň hodnotou reálnych objektov, udalostí, vlastností a vzťahov, ktoré v prírode prebiehajú. Hodnotenie prírody je podmienené aj konceptuálnymi procesmi, ktoré sú základom vytvárania sa hodnotových predstáv. Tie sa vytvárajú, alebo sa ešte len vytvoria (vzhľadom na určité očakávania), vo vzťahu k prírode. Týkajú sa obvyčajne určitých konkrétnych prírodných entít. Hodnoty konceptuálne môžu fungovať a fungujú v individuálnom vedomí aj ako normy, s ktorými objektívne hodnoty porovnáваме.

Aj napriek tomu, že takéto uvažovanie obsahuje vedľa seba empirické i racionálne argumenty, nemusí to pre určitých konkrétnych ľudí, skupiny či celé spoločnosti predstavovať dôvod uznania hodnoty prírody, biologických druhov, ekosystémov či jednotlivých organizmov. Inými slovami, ani racionálne, ani empirické argumenty nemusia byť postačujúce, ak nejestvujú také hodnotové súdy, v rámci ktorých príroda nemá hodnotu alebo jej hodnota je vyjadrená v určitom hodnotovom systéme len ako sprostredkovaná hodnota.

V rámci environmentálnej filozofie sa objavujú paralelne vedľa seba názory, že environmentálna axiológia by mala stavať buď na empirických, alebo na vedeckých základoch. Ak aj uznáme fakt, že axiológiu je možné postaviť na modernej biologickej teórii, ako to tvrdí Callicot (pozri [3], 77), musíme si uvedomiť, že pre veľkú časť spoločnosti je nezrozumiteľná a ani poukaz na ontologický aspekt, "pozitívnu hodnotovú kvalifikáciu bytia" ([6], 35), nevnáša do problematiky iné než teleologické myšlienky, ktorých axiologická či etická rovina sa nepremieta do otázok praktického záujmu, a je teda problematická práve vo vzťahu zhodnocovania a hodnotenia. Pojmom hodnota prírody sa však nevyjadruje len vzťah človeka k prírode ako život podmieňujúcemu systému, t. j. čosi ako "nástroj" na udržanie života - tým aj ľudského života - na Zemi. Príroda teda nie je len nositeľom hodnoty, nesplyva s hodnotou, a dokonca nadobúda aj iné hodnoty než len tie, ktoré sú v nej obsiahnuté. Mala by byť primárnou hodnotou aj vtedy, ak je potrebné voliť medzi ekonomickými či inými záujmami človeka, a musí byť možné uvažovať v rámci hodnotových súdov o hodnotách prírody ako o hodnotách sekundárnych práve preto, že nejestvujú adekvátne axiologické mechanizmy, ktoré by

⁴ Presnejšie je odlišujúce sa, pretože ohodnocovanie prírodných entít a ich vyjadrovanie, napríklad ako ceny tovarov (dreva, nerastných surovín a pod.), jestvujú v spoločnosti paralelne s procesmi, ktoré opisujeme.

hodnotu prírody umožňovali vždy a vo všetkých situáciách považovať za primárnu. Ide predovšetkým o oblasť medziľudských vzťahov, ktoré vo všetkých jestvujúcich axiologických systémoch boli vzťahmi ťažiskovými. V reálnom živote však k takémuto druhu voľby nedochádza príliš často, pretože ide o hodnoty iného rádu, ktoré nevystupujú ako porovnateľné.

Situáciu sa pokúsil riešiť Rolston pyramidálnym usporiadaním vrstiev prírody ([10], 223 a n.). Každá vrstva, Rolston rozlišuje anorganickú, organickú a humánnu (širšie rozdelenie zavádza J. Urbánek; pozri [16]), má väzbu na nasledujúcu, vnútorná hodnota a hodnota inštrumentálna začínajú splyvať a vo vzťahu k environmentu nie je podstatné ich rozlišovať. No napriek tomu práve táto koncepcia to zároveň umožňuje, čím akoby vytvárala priestor pre etablovanie sa environmentálnych hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov. Zároveň je potrebné povedať, že podobnými metódami a prostriedkami sa akoby obchádzal problém individuálnych hodnôt, a to tak v kontexte jednotlivých organizmov prírodného prostredia, ako aj ľudí ako prírodných bytostí. Ak by sme však prijali hierarchiu hodnôt podľa Rolstona, podľa ktorej vyššia vrstva má väčšiu hodnotu než nižšia, potom napríklad rastlinný druh je menej hodnotný než druh živočíšny. Rolston zavádza rozlišovanie slabých a silných individuálnych hodnôt, čo je koncepcia v rámci axiologických úvah jedinečná, ale je zároveň jedným z najproblémovejších pokusov o "zavedenie hierarchie" do hodnotového systému prírodných entít a následne aj do environmentálnych hodnôt. Aj keď je táto teória pre nás ako príslušníkov ľudského druhu veľmi ľubivá, pretože my, ľudia, sme v rámci tejto hierarchie najvyššie, a teda predstavujeme aj najväčšiu hodnotu spomedzi prírodných entít a sme nositeľmi silných individuálnych hodnôt, otázka ochrany environmentu pred - či už premyslenými, alebo nepremyslenými - ľudskými zásahmi do ktorejkoľvek "vrstvy", motivovaná záujmami človeka, zostáva otvorenou a v kontexte Rolstonovej koncepcie neuzatvoriteľnou otázkou. Etická norma, a to bez ohľadu na to, či je humánna alebo environmentálna, je v podobnej koncepcii ako regulátor nedostatočná a musí nastúpiť norma právna, ktorá je direktívnejšia. Rolstonovou snahou bolo, samozrejme, nájsť takú typologizáciu hodnôt, ktorá by bola kompaktilná so systémom humánnych hodnôt fungujúcich v súčasnej spoločnosti, čo sa mu do značnej miery podarilo. Jeho axiologický prínos je aj dnes vysoko hodnotený, jeho koncepcia je akceptovateľná pre väčšinu axiológov napriek problémom, ktoré z nej vyplývajú. Hodnoty obsiahnuté v prírode sú aj podľa Rolstona existenčné, existencia prírody ako celku jej nižších vrstiev umožňuje existenciu vrstvy "humánnej" a to zároveň robí človeka zodpovedným za seba i za systém ako harmonický celok. Preto humánne hodnoty v zásade neodporujú environmentálnym, nie sú a nikdy neboli so sebou v rozpore. Rozpory podľa tejto koncepcie vznikajú buď ako nedostatok uvedomenia a poznania skutočnej hodnoty prírody, prírodných entít a procesov, ktoré sú život podmieňujúce, alebo ako dôsledok straty citu pre správnu mieru. Dôležité a významné je fungovanie prírody ako celku, pretože samostatné fungovanie jej jednotlivých častí je fikciou. Hodnotou je zároveň celok i jeho jednotlivé súčasti, hodnotu predstavujú vzťahy medzi jednotlivými vrstvami, z ktorých každá má inú, vždy však jedinečnú hodnotu. Hodnotu v tomto systéme nadobúda aj samotná procesualita, systém vzájomných súvislostí a vzťahov environmentu. Človek si hodnotové prepojenia jednotlivých vrstiev musí uvedomovať a vytvárať ich. U Rolstona racionálne

poznanie pri vytváraní environmentálnych noriem poskytuje základnú orientáciu v procese tvorby environmentálnych hodnôt. Tie sa však v hodnotových systémoch etablojú v závislosti od miery hodnotovej reflexie environmentu v jestvujúcom hodnotovom systéme a v závislosti od miery environmentálneho uvedomenia populácie, teda od toho, či environmentálne hodnoty sú z hľadiska subjektu hodnotenia hodnotami spoločenskými, teda takými, ktoré sa týkajú celej spoločnosti, nielen jej časti.

Ak je hodnota kvalitou funkcie a tá má vyjadrovať kvalitatívne funkcie životného prostredia, environmentálna norma by mala vyjadrovať konceptuálne aj inštrumentálne predstavy, tie by sa mali vzťahovať na procesy hodnotenia, teda mať aj morálny koncept. Normy by nemali byť postavené len na utilitaristických kritériách, humánne kritériá sa nemajú vzťahovať len na ľudskú vrstvu, pretože ak také sú, neodrážajú existenčné predpoklady vlastnej vrstvy. Utilitaristické hodnotové kritériá vo vzťahu k environmentu sú, zjednodušene povedané, jednosmerné, úžitok je špecifikovaný len ako úžitok pre človeka. "Jednosmernosť" utilitaristických kritérií je teda evidentná, preto ich väčšina autorov zaoberajúcich sa environmentálnou problematikou nepokladá za adekvátne a označuje ich za kritériá, ktoré stratili opodstatnenosť, preto utilitarizmus odmietajú. Aj utilitaristické kritériá sú však vo vzťahu k životnému prostrediu využiteľné (ak je utilitarizmus zakomponovaný ako primárne kritérium celého hodnotového systému, preto nie je možné sa ho vzdať), ak sa vzťahujú na celok (fungovanie celku je predpokladom fungovania všetkých jeho vrstiev) a sú vyjadriteľné a vyjadrené nejakou úžitkovou mierou. V takom prípade je najproblematickejšie posúdenie celkovej prospešnosti. Z axiologického hľadiska sú normy, ktoré vznikajú na základe mimoludských kritérií a postojov ([8], 104 a n.), v rámci ktorých absentuje práve utilitarizmus a nahrádza ho iné hodnotové kritérium alebo morálne vzťahovanie cez prizmu dobra a krásy (v týchto systémoch je príroda absolútnym dobrom a o tom je možné pochybovať), problémovjšie a problematicky uchopiteľné. Situáciu komplikuje aj skutočnosť, že takéto hodnotové systémy nie sú v spoločnosti etablované, a teda ani normy, ktoré sa vytvárajú v takýchto systémoch, nie sú spoločensky akceptované a pravdepodobne ani akceptovateľné. V takomto kontexte zohráva kľúčovú rolu nielen postoj voči norme, ale aj spoločenské uznanie toho-ktorého hodnotového systému, ktorý tieto normy zastrešuje a presadzuje ich spoločenské uplatňovanie. Deje sa to bez ohľadu na to, či je norma ľudská alebo environmentálna.

Environmentálne normy sa v posledných desaťročiach reálne stali súčasťou väčšiny hodnotových systémov. Napriek tomu sa dá konštatovať, že sa presadzujú len postupne a nie takým tempom, aký by ochrancovia prírody pokladali za dostatočný vzhľadom na mieru ireverzibility niektorých procesov (tu sa uvádza rozširovanie ozónovej diery, otepľovanie atmosféry a mnohé ďalšie javy). Príčin je niekoľko, jednou z tých, o ktorých sa hovorí len zriedkavo, je to vzájomné konkurovanie si hodnôt. Hodnoty, a to nielen tie environmentálne, si v prostredí hodnotového pluralizmu navzájom konkurujú. Pojem konkurencia patrí nepochybne skôr do ekonomického než axiologického slovníka a v súvislosti s hodnotami sa používa zriedkavo, presnejšie povedané, veľmi opatrne. V histórii bol typický skôr stret hodnôt - presadzovanie sa jedných hodnôt na úkor druhých -, a nie komparácia hodnôt v rámci jestvujúcich hodnotových systémov alebo etablovanie sa nových hodnôt do hodnotových systémov, ktoré environmentálne

hodnoty predtým nereflektovali alebo len veľmi okrajovo. Okrem iného bolo potrebné vytvoriť väzbu medzi humánnymi hodnotami a hodnotami environmentálnymi. Axiológovia sú ale aj naďalej veľmi opatrní. Väčšinou nehovoria o konkurovaní si hodnôt priamo, ale o konkurovaní si hodnotových presvedčení ([15], 182). Hodnotové presvedčenia si vzájomne konkurujú a menia sa, ovplyvňujú sa navzájom a transformujú na nové hodnotové štruktúry, ktoré sú na rozdiel od tých v minulosti skôr voľné než tesné. Ak si hodnotové presvedčenia navzájom môžu konkurovať a reálne si konkurujú, potom je potrebné reflektovať v rámci axiologického uvažovania aj pojem konkurencieschopnosti, inými slovami, posudzovať aj potenciál presaditeľnosti určitého hodnotového presvedčenia či hodnotovej orientácie. Rozdiel v uvažovaní o hodnotových presvedčeniach a o hodnotách je pravdepodobne v tom, že o presadení sa určitého hodnotového presvedčenia sa neuvažuje v kontexte nahradenia jedného druhým. O presadení sa určitej normatívnej podoby hodnoty sa, či už vedome, alebo podvedome, uvažuje ako o presadzovaní sa jednej na úkor druhej tak, ako tento proces v histórii prebiehal. Norma je kognitívnym východiskom kultúrnych záujmov a súčasne tieto záujmy aj vyjadruje (podľa [2], 256), teda ak sa environmentálne normy stali súčasťou kultúry, potom aj kultúru je možné posudzovať podľa toho, do akej miery obsahuje environmentálne hodnoty. Aj tu však zohráva vo vzťahu k environmentálnym hodnotám určujúcu úlohu štruktúra reality a nazeranie na realitu.

V súčasnosti akoby nejestvovala doposiaľ žiadna záruka, že environmentálne hodnoty nadobudnú taký význam, aký im vzhľadom na ich existenčný význam reálne patrí. Hodnotový pluralizmus totiž zaručuje každému členovi spoločnosti právo výberu, a teda aj to, že to môžu, ale nemusia byť environmentálne hodnoty, ktoré bude vo svojom živote akceptovať, budú v jeho hodnotovom systéme hodnotami primárnymi, a nie sekundárnymi, a bude podľa toho vynášať svoje hodnotové súdy. Hodnota environmentu by nebola vôbec problémovou hodnotou, ak by nejestvovali v spoločnosti procesy, ktoré umožňujú v procese voľby hodnotových priorít hodnotu životného prostredia nebrať do úvahy, pokladať ju za nepodstatnú alebo dokonca za zbytočnú komplikáciu pri uskutočňovaní určitého projektu, inými slovami, nevnímať ju ako hodnotu. Zjednodušenie mechanizmu voľby bolo doposiaľ dané pevnými hodnotovými štruktúrami. Jeho skomplikovanie sa - vzhľadom na iné typy hodnôt, ktoré vstúpili do procesov hodnotenia, a tým aj do hodnotových súdov - otvorilo priestor pre oblasť axiologickej metodológie a vytvorilo potrebu zdôvodňovania hodnotových súdov, ale i platných noriem, priestor pre novú argumentačnú bázu, ktorá posúva spontánne východiská environmentálnej axiológie do oblasti regulatívnej axiológie, v rámci ktorej sa etablojú v už jestvujúcich hodnotových systémoch nové hodnotové orientácie a následne aj normy, ktoré označujeme ako environmentálne.

Environmentálne hodnoty sa postupne presadzujú v súčasnom globalizovanom svete, a to vo väčšine hodnotových systémov na Zemi. Napriek tomu, že procesy globalizácie majú svoje negatívne znaky aj vo vzťahu k axiologickým otázkam, pretože, ako poukázal V. Brožík, "globalizáciu hodnotových orientácií potrebujú dnešní vládcovia, ktorým zjednodušený mechanizmus voľby hodnôt uľahčuje vládnutie" ([1], 113), majú aj pozitívne znaky a jedným z nich je práve rozširovanie sa a etablovanie environmentálnych hodnôt v celosvetovom meradle. Environmentálne hodnoty teda patria k tým

druhom hodnotových orientácií, ktorých presadzovanie sa pokladá za "celkovo prospešné" ([20], 119) v rámci všetkých kultúr, ktoré environmentálne hodnoty nereflektujú ako hodnoty existenčné, viazané na všetky, nielen humánnu [10] vrstvu bytia. Vzrastá tak miera pravdepodobnosti, že environmentálne hodnoty budú zakomponované do všetkých hodnotových systémov.

Proces vytvárania hodnoty environmentu je dlhodobým procesom, ktorý je postupným presadzovaním nového typu hodnotovej orientácie, takej ktorá má väzbu na životné prostredie, na všetky vrstvy bytia aj na humánnu vrstvu. Pre axiológiu je to zároveň proces jedinečný, pretože je spojený s etablovaním sa nového typu hodnôt do jestvujúcich hodnotových systémov na základe objektívnej potreby vzniku a fungovania nových hodnotových kritérií a súdov. Environmentálna axiológia je jednou z najmladších filozofických disciplín, ktorá rieši načrtnuté problémy štandardnými i neštandardnými metódami v snahe presadiť do axiologického a následne aj etického rámca to, čo vo väzbe na jestvujúce hodnotové orientácie nadobúdalo iný význam a zmysel. Aj keď je voľba prostriedkov a navrhovaných spôsobov presadzovania environmentálnych hodnôt niekedy problematická, vypovedá o zložitosti procesu hľadania optimálnych východiskových i cieľových hodnôt tak, aby sa v praxi vzájomne prelínali. "Hodnotovo-orientačnou činnosťou si človek nielen overuje svoje vlastné schopnosti, ale organizuje ich vzájomné vzťahy; uvedomuje si jestvovanie a robí ho sebedomým a uvedomelým, a tým aj sám seba schopným korigovať súzviažnosť jeho komponentov." ([1], 128)

LITERATÚRA

- [1] BROŽÍK, V.: *Hodnotové orientácie*. Nitra 2000.
- [2] BROŽÍK, V.: *Hodnoty a významy*. Bratislava 1984.
- [3] CALLICOTT, J. B.: "Neantropocentrická teória hodnôt a etika životného prostredia." In: *Závod s časem. Texty z morálnej ekológie*. Praha 1996.
- [4] HABERMAS, J.: *Problém legitimity v pozdním kapitalizmu*. Praha 2000.
- [5] KOHÁK, E.: *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologickej etiky*. Praha 1998.
- [6] JONAS, H.: *Princip zodpovednosti*. Praha 1997.
- [7] LEOPOLD, A.: "The Lands Ethics". In: *A Sand Country Almanach*. New-York 1949.
- [8] NAESS, A.: *Ekológia, pospolitost a životný štýl*. Tulčík 1996.
- [9] PALOVIČOVÁ, Z.: "K niektorým významom pojmu dobrý v morálnej filozofii". In: *Filozofia* 55, 2000, č. 9.
- [10] ROLSTON, H.: *Environmental Ethics. Duties to and Values in the Natural World*. Philadelphia 1988.
- [11] SEED, J., MACY, J., FLEMING, P., NAESS, A.: *Mysliet' ako hora*. Piešťany 1993.
- [12] SKOLIMOWSKI, H.: *Živá filozofia. Ekofilozofia ako strom života*. Prešov 1999.
- [13] SMOLKOVÁ, E.: "K problému filozofickej reflexie environmentu". In: *Filozofia v kultúrnom kontexte*. Bratislava 2001.
- [14] SMREKOVÁ, D., PALOVIČOVÁ, Z.: *Podnikateľská a environmentálna etika*. Bratislava 1999.
- [15] SUTOR, B.: *Politická etika*. Trnava 1999.
- [16] URBÁNEK, J.: "Časopriestorové štruktúry prostredia". In: *Spory o charakter ekologickej paradigmy*. Bratislava 1993.
- [17] VÁROSS, M.: *Esteticky, umenie a človek*. Bratislava 1969.

- [18] VÁROSS, M.: *Od tvorivosti k tvorbe*. Bratislava 1989.
[19] VÁROSS, M.: *Úvod do axiológie*. Bratislava 1970.
[20] WRIGHT, G. H.: *The Varieties of Goodness*. London 1963.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2-301623.

PhDr. Eva Smolková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR